

Slovinci dokaj aktivno vključevali predvsem v strokovne zveze posameznih proizvodnih vej, ki so bile vključene v Glavno delavsko zvezo, in le peščica jih je sodelovala v okviru Organizacije radnika Hrvata oz. v okviru Maticе radnika Hrvata. Najštevilnejše so bili v okviru Glavne delavske zveze organizirani tamkajšnji slovenski gradbeni delavci. L. 1911 je bilo v strokovni organizaciji gradbenih delavcev vključeno kar 160 Slovencev, sicer pa je istega leta bilo vključenih v organizacijah Glavne delavske zveze približno 300 slovenskih delavcev. Med njimi so bili tudi zelo delavni sindikalni aktivisti. Najaktivnejša med njimi sta bila gotovo zidar Ivan Kralj in krojač Alojz Zupančič. Prvi je bil zelo aktiven pri organizaciji znamenitih majskih štrajkov, drugi pa pri organizaciji in delu Glavne delavske zveze. Na ustanovni skupščini te zveze je bil predsednik, pozneje pa dolgo časa najprej včasem, pozneje pa v stalnem upravnem odboru te zveze.

I. Hadžibegović zaključuje svojo odlično monografijo s sklepom v srbohrvaškem jeziku, povzetkom v nemščini, seznamom uporabljene literature in virov ter z registrom osebnih in krajevnih imen.

Martin Grum

Vatroslav Grill, *Med dvema svetovoma*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1979, 629 strani.

Zajetna knjiga predstavlja avtobiografijo znanega slovenskega izseljenca, dolgoletnega urednika naprednega slovenskega clevelandskega lista »Enakopravnost« in političnega voditelja ameriških Slovencev, Vatroslava Grilla, v obdobju od njegovega odhoda v Ameriko tik pred prvo svetovno vojno do njegove vrnitve v Ljubljano leta 1962. Knjiga je razdeljena na tri dele. Prvi del je avtobiografija v pravem pomenu besede, drugi del sestavljajo pomembnejši avtorjevi prispevki, ki so izšli v »Enakopravnosti«, in avtorjevi spomini na pomembnejše Američane slovenskega porekla. Tretji del sestavljajo priloge, članki izpod peresa drugih avtorjev, ki vsak zase prispevajo kamenčke k mozaiku v zgodovini ameriških Slovencev ter pregled kulturnih, delno pa tudi političnih prireditev Slovencev v Clevelandu in v okolici v letih 1919—1952. Avtor sicer ni šolan zgodovinar, vendar predstavlja prvi del njegove knjige tehten prispevek k zbiranju gradiva za zgodovino ameriških Slovencev, še posebej pa tistih iz Clevelanda in njegove širše okolice.

V uvodnem poglavju predlaga avtor sledečo periodizacijo zgodovine ameriških Slovencev: 1. Obdobje slovenskih misijonarjev, ki ga začenja škof Baraga od leta 1830 dalje; 2. Obdobje množičnega naseljevanja Slovencev v ZDA in rasti njihovih podpornih, političnih in kulturnih organizacij, ki se začnejo okrog leta 1880 in končuje z »zakonom o kvotah« iz leta 1924, ki je omejil priseljevanje neangleškega prebivalstva v ZDA; 3. Obdobje od leta 1924 dalje je čas ustalitve ameriških Slovencev v novi domovini in razcveta njihove kulture ter traja do leta 1955; 4. Obdobje sodobnosti od leta 1955 dalje, ko so se pričeli nasledniki ameriških Slovencev prve in druge generacije dvigati v vrhove ameriške družbe in se zanimati za svoje »korenine«.

Raziskovalcu politične zgodovine ameriških Slovencev vzbuja pomisleke, da ta periodizacija ne upošteva prve in druge svetovne vojne kot pomembnih mejnikov, ki so vplivali na zgodovinski razvoj in gibanja ameriških Slovencev.

Grill nam v prvih poglavjih knjige prikazuje življenje v domači vasi in v Ljubljani, kamor je hodil v gimnazijo. Nato nam razloži, kako je prišlo do izselitve njegove družine v ZDA leta 1913, pripoveduje pa nam tudi o svojih prvih »zelenčevskih« korakih po ZDA. Nato opiše spomine na delovanje clevelandskih Slovencev v času prve svetovne vojne, ko so tako kot drugod po ZDA tudi v Clevelandu delovale tri struje političnih voditeljev ameriških Slovencev. To so bili: proavstrijsko usmerjeni klerikalci, ki so se zbirali okrog tednika Sloge (urednik Jaka Debevc), prokraljevsko (za Karadorđeviče) orientirani Slovenci, ki so se zbirali okrog tamkajšnje podružnice Slovenske zveze, in republikansko nastrojeni, ki so se zbirali v podružnici Slovenskega republikanskega združenja (kasnejšega Jugoslovanskega republikanskega združenja). Avtor opiše shode posameznih struj in spopade, v katerih je tudi sam sodeloval na strani republikancev. V naslednjih poglavjih opiše življenje svoje družine v Clevelandu med obema vojnoma. Njegov oris je pomemben za zgodovino slovenskega izseljenstva v ZDA, saj si lahko na njegovi podlagi ustvarimo podobo o ekonomskih in socialnih razmerah, v katerih so živeli ameriški Slovenci. Oriše nam tudi svoje delo pri »Enakopravnosti«, kjer je prešel vse faze dela, od stavca do urednika, kar je postal leta 1920. »Enakopravnost« je s prekinitvami urejeval vse do leta 1957, ko je prenehala izhajati. Leta 1920 se je vpisal na Cleveland Law School, kjer je tudi diplomiral. Kmalu nato je kandidiral za mestnega svetnika na listi republikanske stranke. To pa zato, da bi pokazal, kako ameriška demokratska stranka od Slovencev sicer zelo rada jemlje

glasove, zlasti še v 23. volilnem okrožju Clevelanda, vendar jim zato ni pripravljena ničesar dati. Po Grillu je prav to omogočilo politični vzpon F. J. Lauscheta.

Med drobci, ki jih Grill niza kot gradivo za zgodovino ameriškega slovenstva, našteva po kronološkem redu ustanovitve tudi slovenske podporne organizacije. To so bile nekakšne zavarovalniške družbe, ki so nudile članom socialno in pokojninsko varstvo. Grill piše: »V Calumetu je bilo že leta 1882 ustanovljeno prvo slovensko podporno društvo sv. Jožefa, iz katerega je čez nekaj let nastala Slovensko-hrvatska zveza. Zivotarila je nad štirideset let, potem pa se je združila s Hrvatsko bratsko zajednico v Pittsburghu. Poleg omenjenih so ob mojem prihodu (1913, op. M. K.) v Ameriko obstajale še naslednje skupine: Kranjsko slovenska katoliška jednota (KSKJ), ustanovljena leta 1894, s sedežem v Jolietu, Illinois; Jugoslovanska katoliška jednota (JSKJ), ustanovljena leta 1898, s sedežem v Elyu, Minnesota; Slovenska narodna podporna jednota (SNPJ), ustanovljena leta 1904, s sedežem v Chicagu, Illinois; Zapadna slovanska zveza (ZSZ), ustanovljena leta 1908, s sedežem v Denverju, Colorado; Slovenska svobodomiselná podporna zveza (SSPZ), ustanovljena tudi leta 1908, s sedežem v Chicagu, Illinois; Slovenska dobrodela zveza (SDZ), ustanovljena leta 1910, s sedežem v Clevelandu, Ohio, in Jugoslovanska podporna zveza Sloga (JPZ Sloga), ustanovljena leta 1915, s sedežem v Milwaukeeju, Wisconsin. Slovenska svobodomiselná podporna zveza se je leta 1941 združila s Slovensko narodno podporno jednoto. Tri izmed obstoječih organizacij so spremenile svoje ime: Jugoslovanska katoliška jednota se je preimenovala v Ameriško bratsko zvezo leta 1940, medtem ko je Kranjsko slovenska katoliška jednota šele leta 1962 postala Ameriška slovenska katoliška jednota; Slovenska dobrodela zveza pa se je preimenovala v Ameriško dobrodela zvezo. Slednja posluje samo v državi Ohio, medtem ko SPZ Sloga posluje samo v državi Wisconsin. Zapadna slovanska zveza, sicer majhna, a krepka organizacija, ima veliko večino svojega članstva v državi Colorado, nekaj malega pa tudi v Clevelandu.« Vsaka od teh podpornih organizacij je imela svoje glasilo, ali pa je objavljala svoja poročila v kakem drugem časopisu. Enakopravnost je postala glasilo SSPZ, in to ostala do združitve te organizacije s SNPJ leta 1941. Grill je bil glavni predsednik SSPZ od leta 1928 do 1936, nato pa je bil glavni urednik lista »Napredek«, ki je postal glasilo SSPZ, in to ostal do združitve s SNPJ konec leta 1941. Temu dodaja Grill še seznam števila članstva posameznih slovenskih podpornih organizacij, ki so po uradnih ameriških podatkih leta 1974 štejele 169.020 članov, med katerimi je bilo po podatkih posameznih podpornih organizacij okrog 30 % neslovenskih članov. Ta podatek se približno ujema z uradnimi podatki o številu prebivalstva s slovenskim maternim jezikom v ZDA. Leta 1970 so v ZDA našteali 82.000 prebivalcev s slovenskim maternim jezikom le v prvi in drugi generaciji.

V nadaljevanju nam avtor predstavi Louisa Adamiča in svoje spomine nanj. Njegovo pozornost je vzbudil že s prevodi iz slovenske književnosti, ki jih je nepodpisane objavljaval v raznih naprednih ameriških literarnih revijah, še zlasti v *The American Mercury*. Njegovi knjigi »The Laughing in the Jungle« in »Natives Return« sta postali ameriški uspešnici. Adamič je bil, kot smo izvedeli iz te knjige, imenovan v času druge svetovne vojne od podpredsednika ZDA Henryja A. Wallacea za posebnega svetovalca State Departmenta. Svoje poglavje o Adamiču zaključuje Grill z besedami: »Z Adamičem me je družila ena misel: tudi jaz sem kot Američan želel, da se Slovenci na ustvarjalen način in smotno vključimo v Ameriko, a po drugi strani sem kot Slovenec želel, da Slovenci ohranimo svojo identiteto, da ostanemo do kraja zvesti sami sebi. Adamičeva najznačilnejša poteza je bila širokogrudnost do vsega in vsakogar. Zavisti ni poznal.«

Grill primerja Jugoslovansko republikansko združenje, ki je delovalo med 1. svetovno vojno in Slovensko ameriški narodni svet ter Združeni odbor južnoslovenskih Amerikancev, ki sta delovala med drugo svetovno vojno. Opozarja nas na to, da se je misel o jugoslovanski republiki rodila v Ameriki. Ideje »Čikaške izjave« med prvo svetovno vojno in ideje, za katere so se bojevali v Slovenskem ameriškem narodnem svetu in Združenem odboru južnoslovenskih Američanov med drugo svetovno vojno, so po mojem mnenju do precejšnje mere identične. V obeh obdobjih so se v teh organizacijah bojevali isti ljudje. Tako enega obdobja od drugega ni mogoče ločevati, saj predstavlja dejavnost SANS in ZOJSA med in po drugi svetovni vojni logično nadaljevanje dejavnosti Jugoslovanskega republikanskega združenja med in po prvi svetovni vojni. Grill nam na kratko opiše delovanje SANS in ZOJSA s posebnim ozirom na vlogo L. Adamiča ter na struje v okviru gibanja. Posebno poglavje je namenil političnemu portretu F. J. Lauscheta, ki ga označuje kot zvezdo, ki je ugasnila. V času med drugo svetovno vojno (1942—1944) je bil župan mesta Clevelanda, nato guverner države Ohio (1944—1946 in 1948—1956) ter zvezni senator ZDA v letih 1956—1968. Lausche je bil doma s Kočevskega, mati mu je bila Slovenka, oče pa »Kočevar« (Kočevski Nemeč). Lausche je bil po svoji politični usmeritvi konservativec. O tem piše Grill: »Na-

predna organizacija po imenu Americans for Democratic Action — (Američani za demokratično delo) — je leta 1961 ocenila Lauschetove »zasluge« v senatu in prišla do zaključka, da je bilo 70 odstotkov njegovega dela v nasprotju z interesi ljudi, ki jih je zastopal. Naj za primer povem, da so delo naprednega demokratskega senatorja iz Ohia Stephen M. Younga ocenili kot 100-odstotno za ljudstvo. Ironija je v tem, da sta bila oba senatorja iz iste države in domnevno celo iste politične opredeljenosti. Še več, senator Young je bil potomec stare ameriške družine, Lausche pa je bil le pol koraka od ljudi, ki so šli v Ameriko šele včeraj s trebihom za kruhom.« ... Tudi njegova dejavnost na področju gospodarstva in socialnega varstva kaže na njegovo konservativnost.

Grill nam v nadaljevanju pojasni svoje delo v službi pomočnika javnega tožilca v mestu Cleveland in kako je prišlo do tega, da kot naprednjak v svoji službi ni mogel napredovati. Dotika se zanimivih in zelo občutljivih vprašanj odnosov med posameznimi strujami ameriških Slovencev, ki jih bo seveda potrebno še raziskati.

Matjaž Klemenčič

Chester Wilmont, **Boj za Evropo**. Maribor, Obzorja 1979, 1. in 2. del, 496 + 517 strani (Zbirka Ljudje in vojna).

Obsežno in temeljito delo bivšega vojnega dopisnika Avstralca Chesterja Wilmonta, napisano na podlagi temeljitega proučevanja virov, ni običajno zgodovinsko delo o drugi svetovni vojni. Avtor sam v uvodu svojega dela pojasnjuje, da je v njem skušal raziskati »ne samo to, kako so Hitlerja zrušili, temveč tudi, zakaj je Stalin izšel kot zmagovalc, kako je prišlo do tega, da je Rusija zamenjala Nemčijo kot vodilno silo na celine in kako je Stalinu uspelo dobiti od Roosevelta in Churchila, kar mu ni uspelo dobiti od Hitlerja«.

Glavni razlog za tak povojni razvoj je po avtorjevem mnenju nesposobnost zahodnih zaveznikov, da bi leta 1944 popolnoma izkoristili svojo zmago v Normandiji in morda že v tem letu končali vojno proti Nemcem. Avtor posega v znano debato zahodnih vojaških strokovnjakov o dilemi — napad na nemško ozemlje na široki (zagovornik Eisenhower) ali ozki fronti (teza Montgomeryja) in se v commonwealthovskem duhu nagiba k slednji, čeprav ji argumenti kot so ponesrečeni arnhemski poskus ter ardenska nemška ofenziva na slabo branjenem delu anglo-ameriške fronte niso ravno v prid.

Preden na kratko prelistamo obsežno delo, omenimo še nekaj značilnih Wilmontovih poudarkov. V primerjavi s propagandistično obarvano tezo mnogih sovjetskih strokovnjakov, da je SZ dobila II. svetovno vojno v Evropi praktično sama, avtor realneje ocenjuje dogodke in naglašja pomen povezanega delovanja protifašistične koalicije. Njegov tok misli je tale: Hitler se ni mogel izogniti staremu nemškemu strahu, boju na dveh frontah. Ko mu leta 1940 ni uspelo zlepa ali zgrda izločiti Anglije iz vojne, je bil prisiljen napasti Sovjetsko zvezo. Ker je hotel Rdečo armado potolči, preden bi se mogle anglo-ameriške sile izkrcati na evropski celine (ob tem poseže tudi v znano dilemo izkrcanja v zahodni Evropi ali na Balkanu), je v tej časovni stiski izčrpal svojo vojsko. Avtor naglašja, da napad preko Kanala leta 1944 verjetno ne bi uspel, če se Nemci v svojem zaledju ne bi borili s Sovjeti. Razmišljanje zaključuje z značilnim namigom na povojne razmere v Evropi, ko pravi, »da bi Anglosaksoncem, če bi kak drug napadalec prišel do Kanala ob popolni varnosti na svoji vzhodni fronti, kaj slabo kazalo, da bi z invazijo osvobodili Evropo, razen če bi tvegali grozno ceno zase in za zahodno civilizacij«.

Oglejmo si torej to delo, ki bi ga mogli nekoliko hudomušno označiti za izbrana poglavja vojaško-politične zgodovine II. svetovne vojne na evropskih tleh. V prvem delu z naslovom Povratek ugotavlja, da je angleška nepopustljivost in volja po nadaljevanju vojne s silami Osi pomenila leta 1940 preobrat v vojni ter da sta se nemški poraz in s tem osvoboditev Evrope začela pri Dunkerque. Precej na kratko oriše bitko za Anglijo in napad na Sovjetsko zvezo. Več pozornosti posveti vprašanju druge fronte, navaja vse načrtovane operacije za invazijo v zahodno Evropo pred letom 1944, obravnava pa že omenjeno dilemo zahodnih strategov o invaziji na Balkan, priljubljeni zamisli Churchilla, ki je videl v njej možnost odtegniti to področje sovjetskemu vplivu in na njem okrepiti britanskega.

Že zadnji del poglavja Povratek je posvečen pripravam za invazijo v Normandijo, ki ji je namenjen drugi del knjige. Opis invazije ter operacij, ki so ji sledile in so pripeljale do velike ameriško-angleške zmage pri Falaisu ter do zavzetja Pariza, je izredno precizen in temeljit, prav monografski.

Tretjemu delu Pot proti Berlinu, katerega težišče je prav tako na operacijah na evropskem zahodu, dajejo ton že omenjena dilema o »široki« ali »ozki« fronti, spori med angleškimi ter ameriški vojaškimi in političnimi vrhovi, sovjetska